

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

ГАЛШЕВСЬКИЙ ВІТАЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 94(477)+929 БРАЙЧЕВСЬКИЙ

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА БРАЙЧЕВСЬКОГО

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Яремчук Віталій Петрович,
Національний університет «Острозька академія»,
професор кафедри історії ім. М. П. Ковальського.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Баран Володимир Кіндратович,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки,
завідувач кафедри нової та новітньої історії;

кандидат історичних наук, доцент
Бажан Олег Григорович
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу історичної регіоналістики.

Захист відбудеться 4 грудня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 48.125.02 у Національному університеті «Острозька академія» (35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2)

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія» (35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2)

Автореферат розіслано «02» листопада 2015 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

М. Б. Близняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливим чинником суспільно-політичного життя України 1960-х – 1980-х рр. та здобуття державної незалежності була діяльність інакодумців та дисидентів. До чільних представників антивладної опозиції в радянській Україні належав історик та археолог Михайло Юліанович Брайчевський (1924 – 2001).

Попри наявність певного інтересу науковців до цієї небуденної постаті, маловідомою для фахівців і широкого загалу залишається діяльність М. Брайчевського у пам'яткоохоронній царині, його участь у культурницьких акціях українських інтелектуалів у 1960-і рр., роль у процесах суверенізації та унезалежнення України. Потребує глибшого аналізу й більш відомий вияв громадської активності М. Брайчевського – безпосередня протидія національній політиці Кремля в Україні у 1960-х – 1980-х рр. Зокрема, важливо з'ясувати еволюцію світогляду, суспільно-політичних поглядів знаного українського інтелектуала, що дасть змогу збагнути природу як його нонконформізму, так і побачити у більш широкому світлі історію антирадянської опозиції в Україні, адже відомо, що біографії дозволяють простежити динаміку ідентичностей та лояльностей, слабко помітну на колективному рівні.

Необхідність дослідження вказаних питань зумовила вибір теми роботи.

Наукове завдання дисертації полягає у дослідженні громадської діяльності Михайла Брайчевського, аналізі його суспільно-політичних поглядів та їх еволюції.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексної програми дослідження актуальних проблем української історії та історіографії модерної доби кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»; державний реєстраційний номер теми – 0113U007061.

Мета роботи – з'ясувати місце та роль Михайла Брайчевського у громадському житті України другої половини ХХ століття.

Реалізація означеної мети дослідження зумовила необхідність постановки та вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан дослідження проблеми;
- охарактеризувати джерельну базу дисертації;
- дослідити суспільно-політичні погляди М. Брайчевського, визначити причини та наслідки їх еволюції;
- визначити роль та місце вченого в антивладному русі опору в Радянській Україні;

- охарактеризувати діяльність М. Брайчевського у сфері охорони пам'яток історії та культури України;
- з'ясувати вплив громадської діяльності науковця на створення та становлення Народного Руху України;
- визначити основні напрямки громадської активності М. Ю. Брайчевського у період незалежної України.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси в Україні у другій половині ХХ ст., а його **предметом** – громадська діяльність М. Брайчевського у цей же час.

Хронологічні рамки наукової роботи охоплюють період середини – другої половини ХХ століття, що зумовлено увагою як до процесу формування суспільно-політичних поглядів М. Брайчевського, так і до виявів його активності в громадському житті радянської та незалежної України.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що на основі широкого кола архівних документів та опублікованих матеріалів *уперше*:

- визначено головні складові світогляду Михайла Брайчевського;
- висвітлено процес становлення та розвитку суспільно-політичних поглядів ученого, зокрема його поступову еволюцію від радянської лояльності до українського патріотизму;
- досліджено основні компоненти марксистських та націонал-соціалістичних візій Михайла Брайчевського;
- прослідковано роль ученого в утворенні Народного Руху України.

У дисертації *удосконалено та доповнено* окремі гіпотези, твердження, висновки попередників стосовно громадської діяльності М. Брайчевського, зокрема щодо періодизації його суспільно-політичної діяльності та інтерпретації активності у громадсько-політичному житті України.

Уточнено:

- висвітлення роботи вченого у сфері захисту українського історико-культурного надбання;
- висновки науковців про причини змін національної та ідеологічної ідентичностей М. Брайчевського.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані при вивченні історії України як комплексної наукової дисципліни, історії антикомуністичного опору в СРСР, історії української історіографії та для викладання цих дисциплін у вищій школі. Матеріали і висновки дослідження можна використати і при

написанні узагальнюючих праць з історії України та вітчизняної історіографії, при підготовці лекційних курсів і навчальних посібників.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у ході обговорення змісту дисертації на науково-методичних семінарах кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» (2011 – 2014 р.). Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях та повідомленнях на *звітних наукових конференціях* у Національному університеті «Острозька академія» (Острог, 2011 – 2014 рр.), *регіональних студентсько-аспірантських наукових конференціях* «Актуальні питання історії України. Україна і світ» (Острог, 2011 – 2013 рр.), *всеукраїнській історичній науково-практичній конференції*, присвяченій 100-річчю з дня народження С. А. Секеринського і О. І. Домбровського «Чорноморські читання» (Сімферополь, лютий 2014 р.); *міжнародній науковій конференції* молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, листопад 2014 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 10 статей, 6 з яких – у фахових виданнях, рекомендованих МОН України, 1 – у виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази РИНЦ, 3 – в інших наукових виданнях.

Структура дисертації зумовлена проблемою, метою, завданнями дослідження. Робота, яку вибудовано за проблемно-хронологічним принципом, складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації – 180 с., із них 146 с. основного тексту. Список використаних джерел та літератури становить 300 найменувань, робота містить 1 додаток.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дисертації, окреслено її хронологічні межі, сформульовано наукову новизну, практичне значення дисертації та вказано на апробацію її результатів.

У **першому розділі «Методологія дослідження. Джерелознавчий та історіографічний виміри проблеми»** охарактеризовано методологічні підстави дослідження, проаналізовано стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дисертації.

Перший підрозділ **«Методологічні підстави дослідження»** присвячений висвітленню методологічної основи дисертації. Для

опрацювання громадської діяльності М. Брайчевського були залучені методи мікроісторії, біографістики, біоісторіографії. Вивчення світогляду М. Брайчевського неможливе без пізнання соціокультурних аспектів світобачення як владного, так і наукового прошарку радянського суспільства. Досвід інтелектуальної історії використано для з'ясування особливостей формування і розвитку суспільно-політичних поглядів ученого.

Для аналізу текстів М. Брайчевського застосовано методи контент-аналізу та дискурс-аналізу. Контент-аналізом автор дисертації послуговувався при дослідженні науково-публіцистичної спадщини М. Брайчевського, у тому числі, особливостей комунікаційного процесу їх створення. Застосування методу дискурс-аналізу на прикладі праці «Приєднання чи возз'єднання» дозволило прослідкувати наростання опозиційних настроїв вченого до радянського режиму.

При дослідженні окремих питань у нагоді стали деякі загальнонаукові методи. Серед таких слід назвати методи аналізу і синтезу. Аналітичні підходи сприяли дослідженню зовнішніх чинників, що впливали на формування та еволюцію суспільно-політичних поглядів М. Брайчевського. Синтез дозволив узагальнити емпіричну інформацію, яка була отримана під час вивчення джерел та допоміг зробити відповідні висновки.

Використано також і низку спеціальних історичних методів. Зокрема, діахронний метод дозволив виділити кілька основних періодів у біографії М. Брайчевського. Критеріями для їх визначення стала еволюція світогляду вченого та зміни у його соціальному позиціонуванні й відносинах з владою. На основі історико-генетичного методу досліджено еволюцію світогляду М. Брайчевського. Для з'ясування структури та функціональних зв'язків об'єкта, що вивчався, був залучений історико-системний метод.

У дослідженні використано низку категорій з обсягу соціально-політичної історії. Відтак у підрозділі подано чіткі дефініції понять «ідеологічна ідентичність», «національна ідентичність», «національна ідея», «суспільно-політичні погляди», «марксизм», «рух опору», «інакомислення», «дисидентство».

У цілому, робота є біографічним дослідженням, написаним у річці інтелектуальної історії. Застосовані у дисертації методи забезпечили досягнення мети роботи.

Другий підрозділ *«Джерельна база»* характеризує використані у дисертації джерела.

Основний масив джерельної бази дослідження склали писемні джерела. До першого виду писемних джерел, використаних у дисертації, належать джерела особового походження, головними підвидами яких є

мемуари, щоденники, листування, життєписи, автобіографії та ін. Високим рівнем інформативності відзначаються неопубліковані мемуари М. Брайчевського, що зберігаються в особовому фонді вченого в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (Ф. 320 «Брайчевський Михайло Юліанович») під загальною назвою «Нотатки з минулого», та його спогади, опубліковані на сторінках журналу «Український історик». До джерел мемуарного характеру відносяться й спогади сучасників М. Брайчевського – І. Мельник, П. Толочка, П. Селівачова та ін. Не менш важливим джерелом є щоденники М. Брайчевського (за 1962 та 1967 – 1968 рр.) та його епістолярна спадщина (листування з Л. Винаром, Ю. Лесневським та ін.).

Вагому частку використаних джерел склали документи громадських об'єднань та політичних партій, з якими була пов'язана громадська активність вченого. Їх значна частина зберігається в ЦДАГО України у фондах № 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України» та № 270 «Народний рух України». У фонді № 4760 «Товариство охорони пам'яток історії та культури» ЦДАВО України зберігається діловодна документація УТОПК. Переважно приватні акти (листки обліку кадрів, характеристики, накази і т. п.) містять особові справи М. Брайчевського, які знаходяться у наукових архівах Інституту археології НАН України та Інституту історії України НАН України.

Ключові джерела дисертації – наукові, публіцистичні, поетичні тексти самого М. Брайчевського. Вони є показовими у плані зміни світоглядних установок ученого. Зокрема, неопублікована стаття «Деякі питання етногенезу східних слов'ян у світлі праць Й. В. Сталіна з мовознавства» (поч. 1950-х рр.) є цінним джерелом для висвітлення суспільно-політичних поглядів «раннього» Брайчевського, а підручник «Основи марксистської філософії» (1959) дає змогу з'ясувати його ставлення до вчення К. Маркса й демонструє поступову еволюцію світогляду Михайла Юліановича. Історичні тексти 1960-х – 1970-х рр. унаочнюють не лише історичні, але й, певною мірою, суспільно-політичні переконання, яких у той час дотримувався М. Брайчевський. Праці «Приєднання чи возз'єднання: критичні замітки з приводу однієї концепції» (1966) та «Походження Русі» (1968) стали важливим джерелом з огляду на дослідження еволюції національних поглядів їх автора. Роботи 1980-х – 1990-х років характерні відкритою українською ідейною позицією вченого.

Таким чином, джерельна база дослідження є цілком репрезентативною. Вона відповідає досягненню поставленої мети і завдань роботи. Різноманітний комплекс історичних джерел та їх аналіз допомагають дослідити громадську діяльність М. Брайчевського.

У третьому підрозділі «*Історія вивчення проблеми*» висвітлено стан наукового розроблення теми. Виокремлено спеціальні дослідження сучасних українських, діаспорних і закордонних істориків.

У сучасній українській історіографії до вивчення життя та діяльності Михайла Брайчевського зверталися чимало дослідників. Проте переважали розвідки загального характеру, автори яких розкривали наукову і громадську діяльність ученого, намагалися з'ясувати історичні й суспільно-політичні погляди Михайла Юліановича. Серед таких статті І. Гирича, Ю. Кухарчука, Г. Івакіна, О. Силина, І. Винокура, М. Дмитрієнко, Я. Дзири, О. Унгурян та ін.

Статті В. Шевченко, В. Горбика, Г. Денисенко, Л. Пономарьової присвячені діяльності М. Брайчевського в Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури, зокрема, його внеску у збереження заповідника «Києво-Печерська лавра», споруд колишньої Києво-Могилянської академії, Контрактової площі та багатьох інших історичних пам'яток і архітектурних шедеврів.

Окрім аспекти громадсько-політичної активності М. Брайчевського дослідили О. Бажан та Ю. Данилюк. У монографії «Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки)» (2000) автори частково розкрили діяльність Михайла Юліановича в контексті дисидентського руху, прослідкували історію підготовки та публікації праці «Приєднання чи возз'єднання: критичні замітки з приводу однієї концепції». Ті ж епізоди висвітлив й автор дослідження «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років» (1995) Г. Касьянов. Суспільно-політичні контексти громадської діяльності М. Брайчевського розкрито у працях О. Бажана, С. Білоконя, М. Білецького, В. Овсієнка, О. Рубльова, Я. Секо, В. Яремчука та ін. Його участь у створенні та діяльності Народного Руху України висвітлена у спеціальній літературі вельми фрагментарно. О. Гарань, Г. Гончарук, Ю. Діденко та В. Князевич побіжно згадали факт виступу М. Брайчевського на Установчому з'їзді НРУ.

У середовищі української зарубіжної історіографії постать М. Брайчевського досліджувалася ще за його життя. М. Антонович був автором низки рецензій на написані М. Брайчевським твори, в яких бачимо інтерпретацію історичних ідей ученого, зокрема й через призму суспільно-політичних реалій, в яких доводилося працювати українським науковцям в Радянському Союзі. Важливими для дослідження співпраці М. Брайчевського з українською діаспорою у США та Канаді є роботи Л. Винара.

Досліджувана тема практично не вивчалася поза межами України. Праці як російських, так і західноєвропейських та американських істориків не містять інформації безпосередньо про життя та діяльність М. Брайчевського, проте вони є цінним джерелом для показу історичних контекстів. У

російській історіографії такими є студії В. Козлова, Л. Алексеевої та О. Даниєля, у яких висвітлюються суспільні процеси у СРСР післясталінської доби, розкриваються причини суспільних конфліктів, процес зародження та розвитку дисидентського руху в СРСР, досліджуються особливості радянського самвидаву тощо.

Серед праць західноєвропейських авторів у контексті проблематики дисертації увагу привертають роботи М. Малія, А. Брауна, Л. Люкса, Р. Денієлса та ін. У них значне місце приділено інтелектуальній історії СРСР, а також, у певних аспектах, й радянської України.

Аналіз історії вивчення теми показує, що наявні на сьогодні праці розкривають лише окремі аспекти біографії М. Брайчевського і то досить лапідарно. Поза межами ґрунтовного вивчення залишилися проблеми інтелектуальної та світоглядної біографії визначного громадського діяча та історика. Існують серйозні прогалини й у сенсі опрацювання подієво-фактологічного аспекту суспільно-політичної активності М. Брайчевського.

Другий розділ «Суспільно-політичні погляди Михайла Брайчевського» висвітлює процес становлення та розвитку суспільно-політичних поглядів ученого, основні етапи еволюції його марксистських та національних візій.

У першому підрозділі *«Марксизм у світогляді М. Брайчевського»* встановлено, що одним із провідних ідейних комплексів, який позначався на М. Брайчевському, була спадщина «класиків марксизму-ленінізму» та її офіційне тлумачення. Важливе значення для формування структури особистості Михайла Юліановича як типово «радянської людини» мали виховання в російськокультурній родині та навчання в радянських навчальних закладах.

Несамостійне, нав'язане компартійною ідеологією, прочитання класиків було властивим для «раннього» М. Брайчевського. Ймовірним поштовхом до «нового прочитання» марксизму для вченого був офіційний курс на переосмислення «класиків» після XX з'їзду КПРС. Саме з прагнення до «нового прочитання Маркса» і розпочалася еволюція суспільно-політичних поглядів М. Брайчевського, однак тоді вона ще не стосувалася наукової творчості вченого, залишившись у межах філософських роздумів.

У 1960-х – 1970-х рр. М. Брайчевський намагався самостійно тлумачити тексти К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна, не пішовши шляхом нових політично-вмотивованих маніпуляцій ідей «класиків», що підлаштовувалися під ідеологічну кон'юнктуру часів брежнєвської стагнації.

Подальша еволюція поглядів М. Брайчевського на марксизм помітна у другій половині 1980-х – 1990-х рр. Незалежний в судженнях, учений не кинувся у значною мірою кон'юнктурну хвилю «переосмислення

марксистської спадщини». На відміну від більшості українських радянських істориків, які почали активно «деконструювати» марксизм-ленінізм та обгрунтовувати хибність ідей його «класиків», він продовжував і надалі в багатьох аспектах залишатися прибічником марксизму. Не змінилося ставлення М. Брайчевського до релігії та церкви. Фактично не зазнали еволюції погляди вченого стосовно питання співвідношення ролі особи та мас в історичному процесі. У працях 1990-х рр. М. Брайчевський продовжував суто по-марксистському, з «класової» точки зору, тлумачити соціальну природу держав минулого та сучасного. У цей час він залишався прибічником історичної концепції марксизму, проте розумів утопічну сутність марксистських ідей у сенсі їх реалізації як соціального вчення.

У другому підрозділі *«Від радянської лояльності до українського патріотизму»* встановлено, що впродовж свого життя М. Брайчевський пройшов значну еволюцію ідеологічної та національної лояльностей та ідентичностей.

На початку життя М. Брайчевський був людиною із загально радянською (можливо, навіть, з російською) ідентичністю. До початку – середини 1960-х рр. він, усвідомлюючи свою належність до українського народу, ще не сприймався офіціозом і насправді не був опозиційно налаштованою до влади особою. Найкраще радянську лояльність «раннього» М. Брайчевського демонструє його творчість у 1950-х – на поч. 1960-х рр. Твори вченого, написані впродовж 1950-х рр., були переповнені, умовно кажучи, деклараціями загально радянської лояльності.

Особливу роль у звільненні М. Брайчевського від магнетизму комуністичного режиму відіграв XXII з'їзд КПРС (1961), на якому було офіційно засуджено не тільки сталінізм, а й фактично поставлено під сумнів радянські політичні практики у цілому. Для формування інакодумства М. Брайчевського та його критичного ставлення до існуючого політичного режиму мали значення й особисті драми вченого в контексті радянської академічної науки – сприйняття М. Брайчевського колегами по фаху як «буржуазного націоналіста» за схожість його наукових поглядів з ідеями затаврованого за «український буржуазний націоналізм» Михайла Грушевського, відкидання його оригінальних концепцій в радянському історіографічному дискурсі.

У 1960-х рр. учений з лояльного до радянської влади громадянина поступово перетворився у національно свідомого інтелектуала. Однією з головних причин такої еволюції був незалежний характер М. Брайчевського, який не сприймав офіціозні ідеологічні гасла. Вільнодумство вченого поступово спричинило його відторгнення значною частиною наукового співтовариства. Саме за таких обставин він і зблизився з середовищем

інакодумців, у якому міг вільно, і, головне, без остраху висловлювати свою позицію щодо тих чи інших реалій того часу. Окрім того, посилення русифікаторського та централістичного курсу радянського політичного керівництва доби Л. Брежнева викликало ментальний спротив у М. Брайчевського, який був прибічником «класичної» марксистської тези про самовизначення націй та переживав українське національне самоусвідомлення, будучи близьким до шістдесятників і деяких національно свідомих українських істориків (О. Компан, О. Апанович, Я. Дзира та ін.).

Вже зі зламу 1960-х – 1970-х років учений підтримував ідею спротиву радянській тоталітарній машині як на світоглядному, так і, цілком можливо, на політичному рівні. З того ж часу Михайло Юліанович відкрито обстоював погляд про незалежність українського історичного процесу, а також його більшу спорідненість з європейським, аніж з російським. Апелюючи до віковичних державотворчих традицій українського народу, вчений, таким чином, сприяв формуванню модерної української національної ідеї, не переобтяженої застарілими імперськими комплексами меншовартості та другосортності.

З часу здобуття Україною незалежності М. Брайчевський послідовно обстоював євроінтеграційний курс молодій державі, наголошував на неприйнятності орієнтації на Росію і СНД. Реагуючи на неорусифікаторські тенденції у гуманітарній сфері, переконливо обґрунтовував необхідність захисту та державної підтримки української мовної і культурної самобутності.

Третій розділ «Громадська діяльність М. Брайчевського у радянську добу» висвітлює діяльність вченого у русі інакомислячих, просвітницький аспект його активності, роль Михайла Юліановича у захисті українського історико-культурного надбання.

У першому підрозділі *«М. Брайчевський в антивладному русі опору»* показано, що суспільно-політичні погляди історика знаходили вияв у його громадсько-політичній діяльності. До зламу 1950-х – 1960-х років не бачимо помітної активності Михайла Юліановича у громадській царині, що було зумовлено як його тогочасним некритичним ставленням до радянської дійсності, радянською ідентичністю та лояльністю, так і відсутністю умов для такої діяльності. Зміна сприйняття суспільної реальності на хвилі десталінізації призвела до пробудження у ньому активного громадського діяча. Своєрідним першим плацдармом такого роду діяльності став для М. Брайчевського Клуб творчої молоді «Сучасник». У цій неформальній організації шістдесятників Михайло Юліанович вперше для себе започаткував традицію читання публічних лекцій з історії України, в яких викладав свою, відмінну від офіційної, оцінку подій і явищ українського

минулого. Альтернативні владним наукові візії Михайла Брайчевського виявлялися не лише у публічних лекціях, а й у його наукових роботах. Одна з таких, праця «Приєднання чи возз'єднання», спричинила утиски та переслідування, що важким тягарем лежали на вченому протягом майже двох десятиліть. М. Брайчевський був фактично єдиним з українських істориків в СРСР, кому не забракло сміливості та наукової аргументації для відкритого виступу проти російськоцентричної концепції українського історичного процесу, що панувала у радянській науці. Своєю лекційно-пропагандистською та науковою роботою він спростовував засадничі міфи радянської політики пам'яті в Україні, показував їх ідеологічний характер та формував такий погляд на минуле українського народу, що базувався на ідеї самотності українського історичного процесу.

Іншою підставою потрапляння М. Брайчевського в розряд неблагонадійних стала його участь в акціях незгодних з політикою режиму, зокрема підпис під текстом т.зв. Київського листа 139-ти, в якому було висловлено протест проти розгортання репресій стосовно інакомислячих в Радянському Союзі. За непохитну громадянську позицію Михайла Брайчевського двічі (у 1968 і у 1972 роках) звільняли з установ Академії наук УРСР, впродовж 1970-х – середини 1980-х років його було фактично позбавлено можливостей для нормальної наукової діяльності. Таким чином, М. Брайчевський був помітним діячем руху опору в радянській Україні та спричинився до його здобутків, належав до знакових фігур низки визначальних подій української історії тієї складної доби.

У другому підрозділі *«На захисті української історико-культурної спадщини»* досліджено діяльність М. Брайчевського у сфері охорони пам'яток історії та культури України.

На початку 1950-х років М. Брайчевський склав список історико-культурних пам'яток Південно-Східної Волині й Східного Поділля та висунув ідею створення значних туристичних центрів на цій території з осередками в Дубно, Кременці, Острозі та Переяславі-Хмельницькому. Впродовж 1960-х – 1980-х рр. він здійснив значну роботу у царині систематизації пам'яток української культури, у тому числі, власними силами склав реєстр пам'яток у таких містах як Київ, Кам'янець-Подільський, Чернівці.

М. Брайчевський стояв біля витоків УТОПСК. У 1966 р. був одним з авторів першого проекту статуту майбутнього товариства, хоча (перш за все через протидію партійних чиновників) так і не потрапив до його президії. Михайло Юліанович брав активну участь у підготовці звернень, листів і доповідних записок товариства. Як один із членів УТОПСК, учений з 1968 року активно займався проблемами реконструкції і збереження історичного

обличчя Києва, зокрема Старого Подолу. Він доклав багато зусиль, щоб урятувати від перепланування й перебудови історичні будівлі Києво-Могилянської академії. На початку 1980-х років розробив проект реконструкції історичного центру Києва.

У рамках діяльності товариства здійснив кілька наукових експедицій до Чернігова, Кам'янця-Подільського, Переяслава-Хмельницького та інших українських міст для дослідження стану історико-культурних пам'яток. Часто перебуваючи у подібних відрядженнях, усвідомлюючи значну історичну та культурну цінність таких українських міст як Кам'янець-Подільський і Чернігів, М. Брайчевський поступово прийшов до переконання про доцільність створення на їхній основі міст-музеїв.

Михайло Юліанович написав низку газетних публікацій і підготував кілька доповідей, де піднімалися проблеми збереження пам'яток історії та культури України.

У четвертому розділі «**М. Брайчевський у процесах суверенізації та утвердження незалежності України**» проаналізовано роль ученого у процесі становлення НРУ, вказано на громадсько-політичні заходи, проведені М. Брайчевським у контексті діяльності Руху. Висвітлено викладацьку працю вченого, співробітництво з українською діаспорою, його діяльність у сфері захисту української історико-культурної спадщини.

Перший підрозділ «*Участь ученого у створенні та діяльності Народного Руху України*» присвячений дослідженню участі М. Брайчевського у створенні та діяльності Народного Руху України.

Хоча Михайло Юліанович не мав прямого стосунку до організаційного оформлення НРУ, однак його вплив був значним на формування ідеологічної платформи Руху. Зокрема, він став одним з небагатьох учасників Установчого з'їзду НРУ (вересень 1989 р.), хто відкрито поставив питання не лише майбутньої федералізації СРСР, а й вказав на історичну правомірність та доцільність утворення незалежної України.

М. Брайчевський не залишився осторонь і практичного вектору діяльності НРУ. Зокрема, під час знаменитої акції 21 січня 1990 року він з ініціативи керівництва Руху став автором відозви до української громадськості під назвою «До народу України. Звернення з приводу об'єднання УНР та ЗУНР». Пропагандистська робота НРУ відбувалася за активної участі М. Брайчевського, який виступав в історичних радіопрограмах, висвітлюючи теми з періоду Київської Русі та української ранньомодерної історії. У річичі діяльності НРУ, спрямованої проти «культури Леніна», науковець долучився до публічної дискусії, обстоюючи цивілізоване вирішення цього болючого для України питання. Він наполягав на необхідності при перетворенні символічного простору (зокрема,

«ленінопаду») враховувати думку експертів з УТОПІК, і, таким чином, запобігати актам вандалізму стосовно цінних історичних пам'яток.

З початку 1990-х років М. Брайчевський поступово відійшов від активної діяльності практичного (організаційного) характеру у лавах НРУ. З цього часу його робота полягала у своєрідній інтелектуальній підтримці та «мозкових атаках» рухівської політичної платформи.

У другому підрозділі *«Громадська діяльність М. Брайчевського у 1990-і роки»* висвітлено викладацьку роботу вченого, проблему співпраці Михайла Юліановича з українською діаспорою, його діяльність у сфері захисту української історико-культурної спадщини, внесок у відродження і захист української мови в умовах незалежності.

Із 1991 року М. Брайчевський став викладачем новоствореної Києво-Могилянської академії, де почав читати курс історії України. Впродовж 1991 – 1992 рр. він написав «Конспект історії України» – один із перших синтезів з української історії, автор якого відійшов від радянської традиції історіописання у напрямку до українськоцентричної національної історії. Окрім викладацької діяльності, М. Брайчевський був активним у царині збереження історико-культурної спадщини в сенсі просвітницької, почасти популяризаторської роботи (через друковане слово).

У 1991 році Михайло Юліанович став головою ініціативної групи Українського історичного товариства у Києві, а вже 20 серпня 1992 року очолив Київський осередок УІТ ім. М. Грушевського, у рамках діяльності якого організував кілька наукових конференцій.

Громадсько-політична активність М. Брайчевського стосувалася й актуальних питань українського державотворення 1990-х років. Серед інших увага вченого була прикута до мовного питання. Зокрема, воно було порушене у його «Відкритому листі до Президента України» Леоніда Кучми, опублікованому у 2000 році. У цьому зверненні та інших своїх публікаціях М. Брайчевський обґрунтовував ідею одномовності України. Задля недопущення її русифікації вчений наголошував на обов'язковості використання та живання української мови в усіх державних інституціях, освіті, на підтримці вітчизняного книгодрукування, на доцільності мовного протекціонізму у медіаресурсах.

ВИСНОВКИ

У **висновках** сформульовано загальні підсумки дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, винесені на захист.

1. У ранній період свого життя М. Брайчевський, як і переважна більшість радянських інтелектуалів, перебував у беззаперечному полоні

«марксизму-ленінізму» як офіційної версії ідей його «класиків». Для світобачення Михайла Юліановича аж до початку 1960-х років була властивою лояльність до радянської держави та її ідеології.

2. У добу хрущовської відлиги прихильність до Марксових ідей у М. Брайчевського синкретично поєдналася з національним усвідомленням і поступовим гравітуванням до антирадянських поглядів. Він і пізніше дотримувався марксистських поглядів на історію, на феномени держави, релігії, мав егалітаристські соціальні уподобання. Це засвідчують чимало його текстів 1960-х – 1980-х років.

3. Головними чинниками, що привели науковця до нерадянських поглядів та української ідентичності, були незалежність мислення, суголосність його бачення минулого України офіційно затаврованої історичній концепції М. Грушевського, усвідомлення вад радянської суспільно-політичної системи у зв'язку з частковим викриттям сталінського режиму в др. пол. 1950-х – на поч. 1960-х рр., близькість до українських шістдесятників, а згодом й інакодумців.

4. У незалежній Україні М. Брайчевський відкрито декларував свою прихильність до марксизму як теорії історичного процесу, проте гостро критикував ідеї «класиків» як теорію соціальних змін.

5. Своєрідним рефреном різноманітної за формами громадської діяльності М. Брайчевського в 1960-і – 1980-і рр. було обстоювання історичної, культурної та політичної самобутності українського народу. Така діяльність була своєрідним викликом системі та призвела до репресій щодо ученого.

6. Учений здійснив вагому роботу щодо опису та систематизації пам'яток української культури. Вона здійснювалася в умовах освяченої радянським режимом цілеспрямованої політики фактичного знищення артефактів національної історичної пам'яті. Значною мірою завдяки М. Брайчевському були збережені історичні будівлі Києво-Могилянської академії, унікальна забудова Контрактової площі та вулиця Хрещатик. Він долучився до створення у Кам'янці-Подільському історико-культурного заповідника. У 1990-і роки вчений опублікував низку праць, які привертали увагу громадськості до проблем захисту історико-культурної спадщини України.

7. Діяльність М. Брайчевського в освітній сфері стала одним з перших зразків усталення нової системи викладання історичних дисциплін у вищій школі, не обтяженої радянськими імперськими канонами та заборонами. Його активна громадянська позиція щодо політичного устрою України, мовного питання в ній сприяла утвердженню реального суверенітету останньої, формуванню громадянського суспільства, об'єктивно чинила

спротив реакційним політичним тенденціям в житті пострадянського українського суспільства та держави (русифікація, авторитаризм). Контакти М. Брайчевського з представниками української діаспори у США та Канаді позитивно вплинули на залучення закордонного українства до творення нової України.

Перспективні напрями подальших досліджень – вивчення ідейних пошуків «раннього» М. Брайчевського; поглиблення досліджень взаємин та зв'язків науковця з іншими представниками опозиції комуністичному режиму; мікроісторичне дослідження громадської діяльності та приватного простору М. Брайчевського як прикладу життя опонента влади в умовах політичної реакції в радянській Україні 1970-х рр.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Галішевський В. Участь М. Брайчевського у історико-архітектурній реконструкції Києва у 1970-х роках / В. Галішевський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історія. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. – С. 298 – 306.
2. Галішевський В. Марксистські візії М. Брайчевського / В. Галішевський // Наукові записки національного університету «Острозька академія» . Серія : Історія. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – С. 180 – 187.
3. Галішевський В. Місце Росії в українському історичному процесі крізь призму творчості Михайла Брайчевського / В. Галішевський // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – № 16. – С. 159 – 166.
4. Галішевський В. Постать М. Брайчевського в українській зарубіжній історіографії / В. Галішевський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» . Серія : Історія. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – Вип. 21. – С. 172 – 175.
5. Галішевський В. Діяльність Михайла Брайчевського в царині охорони української історико-культурної спадщини / В. Галішевський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2013. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 211 – 218.

6. Галішевський В. Громадсько-політична діяльність М. Брайчевського у 1991 – 2001 рр. / В. Галішевський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Рівне : Вид-во РДГУ, 2014. – С. 78 – 84.

Стаття у виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази РИНЦ

7. Галішевський В. Участь М. Брайчевського у створенні та діяльності Народного Руху України / В. Галішевський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 21. – С. 120 – 129.

Публікації в інших наукових виданнях

8. Галішевський В. Лекційно-просвітницький аспект громадсько-політичної діяльності М. Ю. Брайчевського / В. Галішевський // Нова педагогічна думка. Науково методичний журнал. – № 3. – Рівне : Принт-Хауз, 2011. – С. 48 – 54.

9. Галішевський В. М. Брайчевський у громадсько-політичному житті УРСР: історіографія проблеми / В. Галішевський // Актуальні питання історії України модерної доби. Україна і світ. Збірник матеріалів Другої регіональної наукової конференції. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. – Вип. 1. – С. 104 – 107.

10. Галішевський В. Вплив радянських суспільно-політичних чинників на формування проукраїнських поглядів «раннього» М. Брайчевського / В. Галішевський // Чорноморські читання : матеріали І Всеукраїнської історичної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження С. А. Секеринського та О. І. Домбровського. – Сімферополь : ПП «Антіква», 2014. – С. 138 – 140.

АНОТАЦІЯ

Галішевський В. А. Громадська діяльність Михайла Брайчевського. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Національний університет «Острозька академія». – Острого, 2015.

У дисертації проведено комплексне дослідження громадської діяльності знаного українського історика Михайла Брайчевського. Охарактеризовано еволюцію суспільно-політичних поглядів ученого. Прослідковано ставлення М. Брайчевського до марксизму в аспекті його сприйняття як теорії суспільного розвитку, так й історичної концепції.

Проаналізовано процес становлення української ідентичності історика. Показано різні форми громадської діяльності М. Брайчевського у радянський період історії України: просвітницьку, пам'яткоохоронну та ін. З'ясовано роль і значення М. Брайчевського у процесах суверенізації України та його діяльність у роки її незалежності.

Ключові слова: Михайло Брайчевський, марксизм, рух опору, шістдесятництво, Клуб Творчої Молоді, історико-культурна спадщина, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Народний Рух України, Українське Історичне Товариство.

АННОТАЦИЯ

Галишевский В. А. Общественная деятельность Михаила Брайчевского. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2015.

В диссертации проведено комплексное исследование общественной деятельности известного украинского историка Михаила Брайчевского. Охарактеризована эволюция общественно-политических взглядов ученого. Прослежено отношение М. Брайчевского к марксизму в аспекте его восприятия как теории общественного развития, так и научной концепции. Проанализирован процесс становления украинской идентичности историка. Раскрыты разные формы общественной деятельности М. Брайчевского в советский период истории Украины: просветительскую, в сфере охраны памятников истории и культуры и др. Выяснены роль и значение М. Брайчевского в процессах суверенизации Украины и его деятельность в годы ее независимости.

Ключевые слова: Михаил Брайчевский, марксизм, движение сопротивления, шестидесятники, Клуб Творческой Молодежи, историко-культурное наследие, Украинское общество защиты памятников истории и культуры, Народный Рух Украины, Украинское Историческое Общество.

SUMMARY

Halishevskiy V. A. Public activity of Michael Braychevskiy. – Manuscript.

The thesis for a candidate's degree in historical sciences; specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National University of Ostroh Academy. – Ostroh, 2015.

The thesis conducted a comprehensive study the public activity of known Ukrainian historian Michael Braychevskyi. Characterized the evolution of social-political views of the scientist. Followed M. Braychevskyi's attitude to Marxism in terms of its perception as a theory of social development, and scientific concepts. Analyzed the process of becoming a historian as Ukrainian patriot. Discovered the social activities of Michael Braychevskyi in the Soviet period of Ukraine's history: enlightening, protection of monuments and other. The researcher examined the role and importance of M. Braychevskyi in the processes of Ukraine's sovereignty and his activities in the years of Ukrainian independence.

Established that one of the leading ideological systems that affected in the M. Braychevskyi was heritage «classics of Marxism-Leninism» and its official interpretation. Dependent, the official ideology imposed, reading the classics was inherent on the «early» M. Braychevskyi. Probably the impetus for the «new interpretation» of Marxism for the scientist was the official rate to rethink the «classics» after the Twentieth Party Congress. It is the desire for a «new reading of Marx» and began the evolution of socio-political views M. Braychevskyi.

Further evolution of views on Marxism M. Braychevskyi seen in the second half of the 1980's – 1990's. The writings of the 1990's. M. Braychevskyi continued in a purely Marxist, the «class» point of view, to interpret the social nature of the past and states modern. At this time, M. Braichevskyi remained a supporter of the concept of historical Marxism, but understood the essence of Marxist utopian ideas in terms of their implementation as a social doctrine.

Early life M. Braychevskyi was a man of the Soviet general (perhaps even from Russian) identity. The Soviet loyalty of «early» M. Braychevskyi shows his work in 1950's – the beginning 1960's. The works of the scientist, written during the 1950's., Were crowded, relatively speaking, the Soviet general declarations of loyalty.

In 1960's scientist loyal to the Soviet regime gradually become a citizen nationally conscious intellectual. One of the main reasons for this evolution was independent nature of M. Braychevskyi, who did not take semi-official ideological slogans. Freethinking scientist gradually led to its rejection of a large part of the scientific community. It is under these circumstances he became friendly with the environment dissidents, which was free and, most importantly, without fear to express their position on certain realities of the time.

It is shown that socio-political views historian find expression in his social and political activities. The first kind of this became when M. Braychevskyi entered to Creative Youth Club «Contemporary». This gave to Michael Yulianovych reading public lectures on the history of Ukraine, who taught her different from the official, evaluation events and phenomena Ukrainian past.

His lectures and propaganda in scientific historians refuted the fundamental myths of the Soviet policy of historical memory in Ukraine, showed their ideological nature and formed a glance at the past of the Ukrainian people, based on the idea of identity Ukrainian historical process.

Thus, M. Braychevskyi was a notable figure in the anti-Soviet resistance movement in Ukraine and contributed to many of his achievements, was a key figure in a number of defining events of Ukrainian history of difficult days.

M. Braychevskyi was behind Ukrainian Society for the Protection of Monuments of History and Culture. In 1966 was one of the first sponsors of the draft statute of the future society, but (primarily because of opposition party officials) never got its presidium. Despite the cool attitude on the part of party factors Yulianovych Michael took an active part in the preparation of statutory documents (working draft charter and, in collaboration with G. Logvin, Charter USPMHC), appeals, letters and memoranda company. As a member USPMHC scientist since 1968 actively engaged in the problems of reconstruction and preservation of the historical face Kyiv, including the Old hem.

In the late of 1980's – early. 1990's M. Braychevskyi was an active participant in the creation of the People's Movement of Ukraine initiated the creation of the Kiev branch of Ukrainian Historical Society.

Socio-political activity of M. Braychevskyi concerned and topical issues of Ukrainian state-1990s. Other scientific attention was focused on the language issue. In particular, it has been raised in his «Open Letter to the President of Ukraine» Leonid Kuchma, published in 2000. This appeal and its other publications M. Braychevskyi substantiated idea monolanguageses of Ukraine. To prevent Russification of our country scholar emphasized the mandatory use and the use of the Ukrainian language in all state institutions, education, support for the domestic printing on feasibility linguistic protectionism in media resources.

Keywords: Michael Braychevskyi, Marxism, resistance movement, sixties, Creative Youth Club, samizdat, historical and cultural heritage, Ukrainian Society for the Protection of Monuments of History and Culture, People's Movement of Ukraine, Ukrainian Historical Society.

Підписано до друку 30.10.2015 р. Формат 60х90 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Обл.-вид. арк. 1.
Наклад 100 прим. Зам № 17

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
ПП «Хелена». Свідоцтво № ТЕ 42/4
М. Тернопіль, вул. Лепкого, 5.